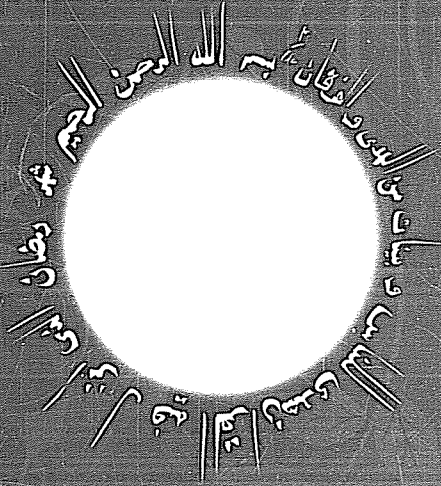

Samsun'da Kur'an Günleri

XI. KUR'AN SEMPOZYUMU

Kur'an ve Risalet

25-26 Ekim 2008 / SAMSUN

Fecr Yayınları: 133

Dizgi – Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Cilt: KALKAN MATBAACILIK

Büyük Sanayi 1. Cd. 99/32 İskitler

Tel: 3419234-3421656 Ankara

1. Baskı: Eylül 2009

ISBN: 978-975-6004-76-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr – e-mail: fcr@fcr.com.tr

PEYGAMBERLİK TARİHİ PERSPEKTİFİ VE KUR'AN

*Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ**

İnsanlığın hafızasını oluşturan tarih, yaşanan döneme ve geleceğe yönelik toplumsal bilincin oluşmasına önemli katkı sağlar. Tarihî tecrübe bugünün yaşanması ve geleceğin kurgulanması açısından istifade edilmesi gereken bir miras olarak önümüzdedir. Birçok açıdan insan yaşamında önemli yer tutan tarih algısı, geçmişi, bugünü ve geleceği okuma, algılama ve hatta meşrulaştırma aracı olarak görülür. Bir açıdan insan bu mirası doğru okuyup algılamayı ve bundan çeşitli çıkarımlarda bulunmayı bugüne ve geleceğe yönelik yaşamı için gerekli görür. Bu doğrultuda ortaya konulan çaba, dünden yola çıkarak bugünün ya da yaşanmış, tecrübe edilmişten hareketle yaşanacak olanın belirlenmesine yönelik bir girişimdir. Bir başka açıdan ise insan bugününü ve bugünden belirlediği gelecek öngörülerini ve projelerini meşrulaştırmak bağlamında tarihe müracaat eder. Bu bağlamda tarihî tecrübe tekrar tekrar okunur ve hatta gerektiğinde yeniden inşa edilmeye çalışılır.

Tarih çoğu zaman görelî bir bilim olarak karşımıza çıkar. Tarih yorumunda tarihî tecrübeyi yaşayanlardan ya da tarihi oluşturanlardan çok, tarihî tecrübeyi bize sunanların ya da tarihi inşa edenlerin etkili oldukları görülür. Bu nedenle olsa gerek bazen aynı tarihi tecrübe çok farklı hatta bazen birbirine zıt yorum ve değerlendirmelerle karşımıza çıkar.

Dolayısıyla önemli olan, tarihe nasıl bakılacağı ya da tarih tecrübesinin nasıl okunacağıdır. Tarihi okuma ve algılama konusunda iki farklı yaklaşım tartışılır. Bunlardan ilki, tarihsel süreci çizgisel bir gelişim süreci bağlamında okumayı esas alır. Buna göre tarih basitten karmaşığa ve ilkelden gelişmişe doğru evrilen bir süreçtir ve bu süreçte evrenle birlikte evrenin bir parçası olan insan ve insana ait sosyal ve kültürel değerler de evrilmekte, birbirini takip eden ve birbirini etkileyen süreçler yaşanmaktadır. Diğer anlayış ise tarihi, birbirine benzer olayların döngüsel bir tarzda sürekli tekrarlanıp yaşandığı bir süreç olarak görür. Bu doğrultuda farklı zaman ve mekân dilimlerinde gerçekleşiyor olsa da tarihsel olayların sürekli tekrar etmekte olduğu ve tarihin adeta tekerrür eden olaylar silsilesi şeklinde karşımıza çıktığı kabul edilir.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi

Başta yaygın inanç sistemleri olmak üzere birçok dinî gelenek insanlığın tecrübe ettiği tarihsel süreci kendi inanç ve öğretilerini merkeze alarak yorumlar. Buna göre bütünüyle insanlık tarihi bir “din tarihi” olarak algılanır ve insanlığın var oluşundan itibaren süre gelen tarihsel süreç insanın dinî inanç ve öğretilerle olan ilişkisi bağlamında anlatılır. Hatta bu yaklaşım yalnızca insanlık tarihiyle sınırlı kalmaz, evrenin var oluşundan itibaren gerçekleştiği düşünülen bütün süreci kapsar.

Birçok din kendisini ilk insanla birlikte var olmuş olan bir ilk gelenek, protodin olarak kabul eder. Örneğin İslam, tarihini ilk insanla başlatır. Buna göre Allah’ın dini olarak İslam ilk insan Âdem’den itibaren insanlığa vazedilen dindir; dolayısıyla bu din tarihini Hz. Muhammed’le ve Kur’an’la başlatmaz. İsa Mesih merkezli bir yapıya sahip olan Hristiyanlık da insanlık tarihini ilahî kurtuluş planının işlerlik süreci olarak görür. Hristiyanlık, tarihini Oğul’un bedenleştiğine inandığı Miladi takvimin başlangıç dönemleriyle başlatmaz, Oğul’un bedenleşmesini kurtuluş tarihinde merkezi bir dönüm noktası olarak algılar. Buna göre ilk insanın var oluşundan itibaren tarihsel süreç, insana yönelik ilahi iradenin gerçekleşmesi doğrultusunda devam etmektedir. Dolayısıyla Hristiyanlık yalnızca İsa Mesih ile başlayan Yeni Ahit dönemini değil, bunun öncesinde yer alan Eski Ahit dönemine ilişkin algılamalara da kendi öğretileri içerisinde yer verir. Benzer şekilde Sabiilik’te, Zerdüştilikte ve Maniheizm’de de bütün insanlık tarihi dinin kapsama alanında görülür. Hint ve Çin dinleri gibi Doğu ve Uzakdoğu geleneklerine baktığımızda da yine paralel yaklaşımlar dikkati çeker. Bu gelenekler de kendi tarih algılarını yalnızca belirli bir dönemle sınırlamazlar. Bu dinler üzerine çalışan araştırmacılar, bu geleneklerin tarihini belirli bir zamandan itibaren başlatmış olsalar da bu geleneklere inananlar insanlık tarihini bir bütün olarak kendi öğretileri bağlamında yorumlama yoluna giderler.

Bütün dinî geleneklerde tarih “kutsal bir süreç”tir. Bu süreç bir yönüyle ilahi gücün ya da üstün varlığın kendisini tezahür ettirdiği, bir diğer yönüyle de ilahi güç tarafından öngörülen kurtuluş planının yürürlüğe konulduğu bir sahnedir. Tarihin kutsallığıyla ilgili ilk husus, inanılan üstün varlık ya da varlıkların kendisini ifşasını ya da kudret, irade ve ilim gibi ilahi nitelikler vasıtasıyla tanrısal gücün kendisini izharını ifade etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında kutsal tarih, kutsiyetin en üst mercii olan üstün gücün anlaşılmasına, idrak edilmesine imkan sağlayan bir süreçtir. Her bir dinin yapısına bağlı olarak bu süreçte kutsalın tezahürü ya da hierafoni, birçok bağlamda düşünülebilir. Örneğin bazı dinlerde üstün güç ya da güçler çeşitli varlıklar şeklinde tarihsel süreçte tezahür ederler. Hristiyanlıkta ilahi Oğul’un İsa Mesih olarak inkarnasyonu (bedenleşmesi) ya da Hinduizm’de üstün güç Vişnu’nun çeşitli zamanlarda Rama ve Krişna şeklinde avatarası gibi... Bundan başka

ilahi güçlerin çeşitli mekânlarda kendilerini ağaç, ateş ve benzeri farklı şekillerde tezahür ettirdiklerine de inanılır.

Ayrıca tarih, tanrısal âlem ile dünyevi âlem arasında kurulan irtibatın yaşandığı süreç olarak da karşımıza çıkar. Tanrısal ve dünyevi âlemler arasında kurulan irtibat çeşitli şekillerde olabilir. Örneğin vahiy geleneğine yer veren dinlerde bu süreç ilahi iradenin vahiy yoluyla insanlara açılımının gerçekleştirilmesi şeklindedir. Bu anlayışa göre tarih, bir bakıma vahyin iletilmesi sürecidir.

İlahi vahyin gerçekleşmesi ve kutsalın çeşitli şekillerde tezahür etmesi bağlamında ele alınan tarih, dini geleneklerde bir inşa aracı olarak da karşımıza çıkar. Din, kutsal metinleri ve diğer referansları aracılığıyla insanlık tarihini kendi temsil ettiği öğretilerin ifadesi ve meşruiyeti bağlamında değerlendirir. Kutsal metinler başlangıcından nihayetine insanlık serüvenini kendisine göre değerlendirir ve tarihi bu serüvene sahne olan kutsal bir süreç olarak ele alır. Nitekim bazı dinlerin, örneğin Yahudilik ve Hristiyanlık geleneğinin kutsal metinleri adeta bir tarih kitabı görünümündedir. Tanah olarak adlandırılan Yahudi kutsal kitabı yaratılıştan itibaren insanlık tarihini konu edinir. Bu tarihsel serüvenin özünde İsrailoğullarına yönelik ahit geleneği yer almaktadır; tarih bütünüyle İsrailoğullarının seçilmişliğine yönelik ilahin vadinin gerçekleşmesinin öyküsü olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda Yahudilikte tarihsel süreç Yahudilerin bugüne yönelik seçilmişlik iddialarının meşrulaşmasını sağlayan bir araçtan ibarettir. Hristiyanlık kutsal metinlerinin birçoğu da tarihsel vesikalar görünümündedir. Gerek İnciller gerekse Resullerin İşleri gibi kutsal metinler, miladi birinci yüzyılda yaşanan olayları konu edinir ve Hz. İsa'nın yaşamına ve mesajına yönelik Hristiyanlığın tezlerini işleyen bir kurgu taşır. Hristiyanlığa göre yaşanan tarihsel sürecin merkezinde Tanrı Oğlu İsa Mesih'in kurtarıcılığı bulunmaktadır. İsa'ya kadar geçen süreç insanlığa yönelik Eski Ahit dönemini ifade ederken İsa'nın çarmıha gerilişiyle birlikte yeni bir dönem, Yeni Ahit dönemi başlamıştır.

Birçok inanç sisteminde tarih, iyi ile kötünün birbirine karşılaşması, günah ve ölümün varlık kazanması gibi bir şekilde ilahi iradeye muhalefetin somutlaştığı bir dönemin ifadesi olarak da algılanır. Başta Gnostik dini gelenekler olmak üzere birçok dinde zaman üç (ya da Zerdüştilik ve Hinduizm'de olduğu gibi bazen dört) aşamalı bir süreç olarak ele alınır. Buna göre insanın ya da ruhun maddî evrende yaşamı öncesi dönemi içeren birinci zaman, aslı ya da arkaik zamandır. Bu zamanda her şey ilahi iradeye uygun haldedir. Örneğin günah ve ölüm yoktur; kötülük ya bazı dinlerde olduğu gibi ortaya çıkmamıştır ya da Sabiilik ve Maniheizm'de olduğu gibi kötülükle iyilik ya da karanlıkla ışık henüz birbirine karışmamış, dolayısıyla kötülük somut halde varlık kazanmamıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerde bu aslı

zamanda insan, günah ve ölümden uzak şekilde cennet yaşamı sürdürmektedir. Sabıllık, Maniheizm gibi dinlerde ise ruh, bu dönemde ilahi âlemedir ve düşmüşlükten ve günah ortamından uzak haldedir. İnsanın ya da ruhun maddi evrenle ilişkisiyle başlayan ikinci dönem ise bugün yaşadığımız tarihi de içeren ve insanın yeryüzü yaşamının sonuna kadar devam edecek olan süreci kapsar. Günahla ölümün ortaya çıkmasını, iyi ile kötünün mücadelesini ifade eden bu süreçte bütün dini öğretiler, insanlara yeniden asli dönemdeki hale dönmenin yollarını öğretir; onları günah ve kötülükten uzak durmaya çağırır. Gelecekte vuku bulacak olan son dönem ise bir bakıma asli dönemin yeniden inşasıdır. Bu dönemde insanlığın yeryüzündeki var oluşu öncesi dönemin yeniden tesisi gerçekleşecektir. Böylelikle adeta ideal geçmişin gelecekte yeniden kurulması sağlanmaya çalışılmakta, insanlığın ya da ruhun başlangıçta cennette veya tanrısal âlemde kötülükten uzak şekilde bulunması tecrübesinin yeniden tesisi hedeflenmektedir. Bu anlayış doğrultusunda ikinci zamana ait olduğu düşünülen tarihsel süreç, insanlık için asli ya da kalıcı değil geçici bir durumu ve arıziliği ifade etmektedir. Bu nedenle İslam da dâhil birçok dinin kutsal metni, yeryüzü yaşantısının bu geçiciliğine atıfta bulunarak asli olanın burası olmadığını vurgular.

Diğer birçok kutsal metinde olduğu gibi Kur'an'da da tarihe ilişkin anlatılar dinin temel öğretileriyle paralellik arzeder. İslami öğretilerin temelinde Allah'ın hakkıyla idrak edilmesine dayalı bir anlayışın bütün insan inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında hâkim olması vurgusu bulunur. Allah'a kulluk edilmesi yaratılışın yegâne gayesi olarak açıklanır (51/Zariyat, 56, 17/İsra, 23) ve tarihsel süreçte gerçekleşen olaylar insanın bu gayeye uygun şekilde yaşayıp yaşamadığına ilişkin hadiseler şeklinde ele alınır. Bir başka ifadeyle, tarihsel işleyiş hak ile batılın ya da doğru ile yanlışın bir mücadele alanı olarak tanımlanır. Hak ile batıl mücadelesi tarihsel akışta belirleyici olan merkezî bir role sahiptir.

Kur'an, hak ile batıl mücadelesini insanlık tarihinin merkezinde görmesi kitâb ve risâlet anlayışında açıklıkla kendini gösterir. Kitap, insanlığı hak ve hakikate yönlendirmek amacıyla vaaz edilen ilahi irade beyanını ya da ilahi mesajı ifade etmektedir. İlk insandan itibaren Allah insanlığa çeşitli vasıtalarla bu mesajı iletmıştır. Bu mesajın iletilmesinde özellikle elçiler önemli rol oynamışlar; mesajı yalnızca tebliğ etmekle sınırlı kalmamışlar, mesajın alınması, yaşanması konusunda örnek ve rehber olmuşlardır. Bunun dışında Allah'ın insana bahşettiği akıl ve idrak yetisi mesajın alınıp algılanmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bu nedenle Kur'an insanın düşünüp idrak etmesine, aklını çalıştırmasına büyük vurgu yapar. İşte Kur'an, kendisini tarih boyu birçok defa insanlığa vaaz edilen ilahi irade beyanının ya da ilahi mesajın bir devamı şeklinde tanımlar. Tasdik edici özelliğiyle önceki dönem-

lerde insanlığa gönderilen ilahi mesajın vurgulanmasını sağlayan bir "musaddık" ve zamanla unuttulan hakikatleri yeniden insanlığa hatırlatan bir "tezkire"dir. Nebiler/resuller ise bu mesajı tarih boyu insanlara ileten ve mesajın alınıp yaşanması konusunda örneklik, rehberlik eden seçkin insanlardır. Bu seçkin insanlar önderliğinde her zaman diliminde yanlışa karşı doğrunun, batıla karşı hakkın ve şirke karşı tevhidin mücadelesi verilmiştir. Tarih boyu insanlığa yönelik söz konusu ilahi mesajın özü İslami literatürde tevhid kavramıyla ifade edilir. Tevhid ilkesi İslam düşüncesinin her alanında merkezi yer tutan bir paradigma olarak karşımıza çıkar. Bu paradigma insan yaşamında Allah'ın her alanda merkeziliğini ve onun her şeyin üstünde olan otoritesini vurgulamaktadır. Her ne kadar bu terim Kur'an'da yer almasa da Allah'ın mutlak birliği, tekliği ve otoritesi baştan sona Kur'an ifadelerinde hâkim bir temadır ve hemen her fırsatta Allah'ın bu niteliklerine karşı olan inanç, tavır ve tutumlar reddedilir. Böylelikle tevhid ilkesi Kur'an ayetlerinde insan yaşamı için belirleyici bir kıtas olarak yer alır (bkn. Zâriyat 56, İsrâ 23, 43, Nisâ 36, Enam 151; Ali İmran 2, 18, Bakara 117, 163, 255). Her ne kadar Kur'an'da doğrudan yer almasa da bu kavram, Faruki'nin de haklı olarak ifade ettiği gibi, İslam kültüründe İslam'ın özü olarak değerlendirilir. İslam düşüncesindeki bu merkezî tabiatı nedeniyle tevhid ilmi mantık, bilgi teorisi, metafizik ve ahlak gibi alanları da kapsayacak şekilde bilimsel bir disiplin olarak gelişmiştir.¹

Tarihsel süreçte insanlığa yönelik ilahi irade beyanında ana amaç tevhid akidesinin insanlara anlatılması ve insanların bu akidenin dışındaki yollara ve yönlere meyletmemelerinin sağlanmasıdır. Âdem'den itibaren ardı ardına gönderilen bütün peygamberlerin ve bütün mesajların ana fikrini tevhid akidesine dayalı bir anlayışla yaşam tarzının insanlar arasında yerleştirilmesi oluşturmaktadır. Tevhid, Allah'ın merkeziliğine dayalı bir teosentrizmin ifadesidir. Ancak buradaki teosentrizm diğer bazı dinlerde mevcut olan sıradan tanrı-merkezlilikten farklıdır. Zira burada söz konusu olan yalnızca teolojik bağlamdaki bir tanrı-merkezlilik değil, insanın bireysel ve sosyal bütün yaşamında, bütün duygu ve düşüncelerinde Allah'ın merkeziliğidir. Dolayısıyla İslamdaki teosentrizm aslında tevhid merkezliliği ifade etmektedir. Tevhid akidesi, Allah'ın tek ilah olarak kabul edilmesini, O'na hiçbir şeyin denk tutulmamasını ve yalnızca O'na ibadet edilmesini içerir. Bu üç temel husus bütün peygamberlerin temsil ve tebliğ ettikleri mesajın özünü oluşturmaktadır.²

¹ İ. R. Faruki, *Tevhid*, çev. D. Yardım ve L. Boyacı, İstanbul: İnsan, 1995, s. 27.

² Bkn. A'raf 59, 65, 73, 85, 104-105; Hûd 25-28, 50, 61, 84.

Tarihi, tevhid mesajının insanlara iletilmesi ve buna karşı olan şirke mücadele edilmesi şeklinde okuyan İslam, temsil ettiği mesajla birlikte kendi tarihini de ilk insanla başlatır. Burada önemli olan İslam'ın kendi tarihini Hz. Muhammed'le ve Kur'an'la başlatmamasıdır. Kur'an'da başta Hz. İbrahim ve onun soyundan gelen bazı peygamberler olmak üzere birçok şahsiyet için Müslüman nitelemesi kullanılır. Bütün peygamberler hitap ettikleri insanlardan Allah'ın mesajına teslim olmalarını isterler. Böylelikle İslam, Allah'ın dini olarak tarih boyu peygamberler ve bunlar aracılığıyla tebliğ edilen mesaj vasıtasıyla insanlara tekrar tekrar hatırlatılan dindir; Müslüman ise bu dine inanan ve Allah'a teslim olan insanlar...

Kur'an tarihsel süreci bir diğer yönden sünnetullahın cereyan ettiği bir süreç olarak da değerlendirir. Kendilerine iletilen ilahi mesaja karşı çıkan, peygamberleri yalanlayan, hatta kovan ve dışlayan, azgınlık ve Allah'a isyan yolunu seçen insanların ve halkların bu süreçte bazen helakına dair kıssalara yer verilir. İlahi adaletin mutlaka yerine geleceği, inananların/iyilerin mükâfatlandırılıp zalimlerle haksızlık yolunu seçenlerin kaybedeceklerine dair Allah'ın kanununun ya da düzeninin geçerliliği bu örneklerden hareketle insanlara hatırlatılır.

Kur'an tarihsel akışı, halife olarak yaratılan insanın varoluş amacına ve taşıdığı sorumluluklara yönelik performansını sergilediği bir imtihan süreci olarak görür. Kur'an'da peygamberlerin sürekli olarak insana var oluş amacını ve Allah'a karşı sorumluluklarını hatırlatmış oldukları vurgulanır. Buna göre peygamberler insanları sapkınlıkları konusunda uyarmış ve onları nasıl olmaları gerektiği konusunda bilgilendirmişlerdir. İnsanın var oluş amacının hevâ ve hevesi doğrultusunda yaşaması değil, ilahi mesajın gereklerine riayet etmesi olduğunu belirtmişlerdir. Halife kavramı, Kur'an'da insan için kullanılan en dikkat çekici tanımlamalardan birisidir. Kur'an, "hani Rabbin meleklerle yeryüzünde bir *halife* yaratacağım demişti de melekler orada kan dökcek, bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın dediler" (2/Bakara, 30) ifadesiyle, insanın yaratılışı olayını anlatmaya başlar. Kur'an'a göre insan yeryüzünde bir halifedir. Halife kavramının anlamı konusunda çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte bu terimin kapsadığı anlam yükünde yer alan bir özellik "insanın iyi ile kötü arasında seçim yapabilme özgürlüğüne sahip olması", bir başka ifadeyle "kişisel tercihini ve iradesini serbestçe kullanabilme yetisi taşımasıdır." Bu çerçevede insan, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında iradesini serbestçe kullanabilme özelliğine sahip olarak değerlendirilir. İra-

desini kullanabilme ve tercih yapabilme, içinde yaşadığı âlemde insanı diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliktir.

Tarihsel süreçte insanın ortaya koyduğu performans, iradesini serbestçe kullanabilme ve özgürce tercihte bulunabilme yetisinin sonucudur. Ancak Kur'an bu özelliklere sahip olan insanın başıboş bırakmadığını ve gerek peygamberler gerekse kitaplar aracılığıyla sürekli uyarıldığını vurgulamaktadır. Böylelikle insanı yaratan Allah aynı zamanda onu eğitmiş, ona doğru ile yanlışın ne olduğunu anlatacak öğretecek vasıtalar halletmiştir. Bütün bunlar doğrultusunda insan, yaşamına ilişkin seçimlerinden de sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla insanı niteleyen anahtar terim "halife" kavramının anlam yükünde yer alan ikinci bir özellik olan "sorumlu varlık" hususu ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımıyla Kur'an, bir taraftan Allah'ı, alemi ve insanı yarattıktan sonra mutlak aşkınlığından dolayı yarattığı bu şeylerle ilişkisini kesen - Eliade'nin ifadesiyle³ - *deus otiesus*'tan (ve aynı şekilde Deizmin Tanrısından) ayırmakta, diğer taraftan ise iradesini kullanmakta bir serbestliğe sahip olan insanın özgürlük alanının sınırlılığına dikkat çekmektedir.

Kur'an, insanın yaratılış gayesini "Allah'a ibadet" olarak açıklar. Günümüzün yaygın kullanımında yalnızca bazı belirli davranış kalıplarıyla (ritüellerle) sınırlandırılan ibadet terimi, Kur'an'ın kullanımında, bütün tavır ve davranışlarda Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmektir. Kur'an ayetlerinde insan Allah'a (yalnız Allah'a) ibadet etmeye yönlendirilirken, bunun karşısı olan şeytana ibadetten ise sakındırılmaktadır. "... şeytana ibadet etmeyin, o sizin apaçık düşmanınızdır; bana ibadet edin, doğru yol budur." (36/Yasin, 60-61). Kur'an'da sıklıkla geçen şeytan/şeytanlar terimi, Allah'ın belirlemiş olduğu insanın özgürlük alanının sınırlarının dışına taşan her şeyi ya da kısaca kötülüğü ifade etmektedir. Bu çerçevede Allah'ın belirlemiş olduğu alanın dışına taşan tüm tavır ve davranışlar kötülüğe yönelme veya şeytana ibadet olarak nitelenir.

Aynı şekilde Kur'an, insanın zihinsel/düşünsel eylemlerini de başıboş bırakmamakta, onları da disiplin altına almaktadır. Bu bağlamda o, insan için düşünsel bağlamda kabul edilmesi veya reddedilmesi ge-

³ M. Eliade, *A History of Religious Ideas*, tr. A. Hiltebeitel, D. Apostolos-Cappadona, Chicago: The University of Chicago Press 1985, c. 3, s. 184.

reken hususları açıklamakta ve böylelikle imanin sınırlarını belirlemektedir. Başta Allah'a ve ahirete iman olmak üzere inanılıp kabul edilmesi gereken hususlarla birlikte, yine inanç düzeyinde –başta Allah'a ortak koşma olmak üzere- reddedilmesi gereken hususlar da açıklanmaktadır.

Kur'an'ın, insanın yaşamına iligkin öngördüğü şey, onun, zihinsel eylemleriyle tavır ve davranışlarında ya da inanç ve ibadetlerinde Allah'a (yalnız Allah'a) kulluk etmesidir. Allah'a kulluk ve -sınırlı da olsa- insanın özgürlüğü, kimilerine bir paradoks olarak gelebilir. Ancak, başta da ifade ettiğimiz gibi, esasen Kur'an'in insanın mutlak özgürlüğü gibi bir tespiti veya iddiası yoktur. Buna gore, varlığı/yaratılmışlığı itibarıyla her alanda sınırlı olan insan, kendi iradesini kullanma alanında da mutlak bir özgürlüğe sahip değildir. iradesini kullanma açısından insanla ilgili bu sınırlama, onun iradesini belirli bir gekilde kullanmasına ilişkin yapılan bir zorlama ya da zoraki yönlendirme değil, şu ya da bu şekilde kullanacağı iradesinin muhtemel sonuçları hakkında önceden onu uyararak, iradesini doğru kullanması konusunda onu bilgilendirmek geklindedir. Kur'an, doğru ile yanlışın insana açıklandığını, doğruyu seçenin kendi lehine bunu seçeceğini, yanlışla yönelenin ise kendi aleyhine buna yöneleceğini; zira sonuçta kim en küçük bir iyilik yaparsa karşılığını göreceğini kim de en küçük bir kötülük yaparsa yine karşılığını göreceğini vurgulamaktadır.

Baştan sona insanlara Allah'ın tek ilah olduğunu ve Allah'tan başka ilah olmadığını, dolayısıyla Allah'tan başka ilahlar edinmemelerini vurgulayan Kur'an, tarih boyu kimi insanların bu gerçeğe muhalefet ettiklerinin altını qizer. Örneğin insanların bazen hiçbir şey duymayan ve gormeyen geylere (idoller ve sembollere) ilah/ilahlar olarak yöneldiklerini, bu kendisine bile egemen olamayan nesnelere ibadet edip onlardan yardım istediklerini belirtir. Bazen de insanların kendi hevâ ve heveslerini ya da çıkar ve menfaatleriyle kişisel arzu ve isteklerini ilah edindiklerini ifade eder. Yine zaman zaman Kur'an, bazı kimselelerin ilahlık iddiasıyla ortaya çıktıklarını ve bazı insanların bunların bu iddiasını kabullenip onları ilah edindiklerini belirtir. Butun bunlarla birlikte Kur'an, doğru olanın yalnız Allah'ın ilahlığını kabullenip bu gerçek doğrultusunda inanıp buna gore yaşamak olduğunu vurgular.

Burada Kur'an, insanların, yaşamlarında çeşitli egemen unsurların/güçlerin etki alanında yaşadıklarını vurgulamakta ve bu gücü ilah terimiyle ifade

etmektedir. İlah, halk arasında yaygın şekilde anlaşıldığı gibi yalnızca metafizik bir varlığı ya da yaratıcı gücü ifade eden "Tanrı" anlamına gelmemektedir. Zira bazılarının çıkar ve menfaatleriyle arzu ve isteklerini ilah edindiklerini belirten Kur'an, bununla terime, insanın düşünce, tavır ve davranışlarında etkin olan güç anlamını yüklemektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın kullandığı ilah kavramının "insan yaşamına egemen olan güç" anlamına geldiği ve İslam düşüncesinde terimin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. İnsan, yeryüzü yaşamında, çeşitli güçlerin etki alanında yaşamaktadır. İnsan yaşamında etken olan bu güçler, tapınılan çeşitli metafizik varlıklardan insan tarafından üretilen çeşitli nesnelere ya da bizzat insanın kendi arzu ve isteklerine kadar değişmektedir. Oysa Kur'an, insan için bir tek etken güç ya da bir tek ilah öngörmektedir ki bu her şeyin yaratıcısı ve hâkimi olan Allah'tır. Ancak bazı insanlar, buna karşın, ya Allah'la birlikte ya da onu tamamıyla dışlayarak başka ilahlar edinmekte ve böylelikle ya çeşitli nesneleri, kimseleri ya da kendi çıkar ve menfaatleriyle arzu ve isteklerini ilah edinmektedirler. Kur'an, böylesi bir tutumu asla uygun görmemekte, bunu, Allah'ın insan için belirlediği haddi/sınırı aşma ve Allah'a ortak koşma olarak nitelemektedir.

Halife olarak yaratılan insana yönelik tevhid merkezli hak ve hakikat çağrısına dayalı ilahi davet/çağrı ve bu davete ya da çağrıya insanın verdiği cevap tarihsel süreçte yaşanan olaylar üzerinde belirleyici olmuştur. Kur'an insanlık tarihinin çeşitli evrelerindeki olayları konu edindiği kıssalarda bu ilahi çağrı ve insanın buna verdiği cevabın örnekleri üzerinde durulur. Ardı ardına anlatılar bu kıssalarda ilahi çağrıyı insanlara ileten elçiler ve onların dilinden bu çağrının temel vurguları anlatılır. Bütün bu kıssalar incelendiğinde Kur'an'ın, tarihi adeta bir peygamberler tarihi şeklinde ele aldığı görülür. Öyle ki ilk insan Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar süre gelen tarihi akış bizlere, peygamberlerin gönderildikleri topluluklarda temsil ve tebliğ ettikleri mesajları hatırlatır ve onlara karşı tutum ve tavırlardan örnekler verir. Aynı mesajı ileten peygamberler Kur'an'da aynı zincirin birer halkaları olarak karşımıza çıkar. Hiçbir peygamberin insanlarla olan ilişkilerinde başıboşluk ya da bir diğer peygamberin mesajından öz itibarıyla bağımsızlık söz konusu değildir. Zira bütün peygamberler insanlara dinin temeli olan tevhid, adalet ve ahlak gibi ilkeleri vazetme, insanları şirkten, zulümden ve haddi aşmaktan alıkoyma ile yükümlüdürler. Allah'ın kendilerine tebliğ ettiği gerçekleri insanlara ulaştırmaktan ve tebliğ ettikleri hakikatlere riayet etmekten başka bir seçenekleri yoktur. Kur'an'da birçok ayet bunları vurgular mahiyettedir. Örneğin:

Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip

geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür.

Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiyle-rini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden kork-mayan kimselerdir. Allah, hesap görücü olarak yeter. (33/Ahzab, 38-39)

Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yeri-ne getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir. (5/Maide, 67)

Allah'ın, kendisine Kitab'ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir:) "Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun."

Onun size, "Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin." diye emretmesi de düşünülemez. Siz Müslüman olduktan sonra, o size hiç inkârı emreder mi? (3/Âli İmran, 79-80)

Peygamberlerin taşıdıkları mesaj bir emanet olarak tanımlanır ve onların bu emanete ihanet içerisinde olamayacakları vurgulanır: "Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir." (3/Âli İmran, 161)

Bütün bunlar tarih boyu gerek peygamberlerin tebliğ ettikleri mesajda gerekse peygamberlik kurumunda bir sürekliliğin söz konusu olduğunu vurgular. Birbiri ardınca gelen her peygamber, aynı mesajı hitap ettiği topluluklara anlatmış ve ilginçtir genelde aynı ya da benzer tepkilerle ve yalanlamalarla karşılaşmışlardır.

Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!" diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırдыңın şey (İslâm dini), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Al-

lah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır. (Şura 13)

Aynı mücadeleyi veren ve aynı görevle yükümlü olan peygamberlerin risalet görevleri esnasında zaman zaman farklı tecrübeler yaşamış olduklarına da dikkat çekilir. Bu tecrübeler hem bir peygamberin risalât görevi esnasında şahsına özgü gerçekleşen lütuflarla ve mucizevî olaylarla, hem de peygamberin halkıyla olan ilişkilerinde yaşadığı hadiselerle ilgili olabilir. Örneğin Kur'an, peygamberler arasında bazılarının bazılarına üstün kılındığına dikkat çeker: "İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhü'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar." (2/Bakara, 253)